

Politična udeležba v posocializmu: med deformirano modernostjo, novo modernizacijo in postmodernostjo

POVZETEK: Članek se osredotoča na vprašanje obsega in kakovosti politične udeležbe v posocialističnih državah, še posebej v Sloveniji. Na podlagi nekaterih primerjalnih mednarodnih in slovenskih raziskav (med slednjimi javnomnenjske raziskave iz leta 2002) avtorja ugotavljata: a) relativno nizko in še upadajočo politično udeležbo v novem političnem sistemu v procesu modernizacije ob hkratnem prepletanju predmoderne, moderne in zametkov postmoderne političnosti ter b) zelo neenakomerno porazdelitev družbenih virov in zaznav, ki podpirajo politično udeležbo. Na podlagi javnomnenjskih podatkov iz leta 2002 razkrivata šest vzorcev politične udeležbe in njihove ključne družbene nosilce glede na družbene vire, zaznave gospodarske razvitosti, političnega sistema in politične orientacije anketiranih.

KLJUČNE BESEDE: politična participacija, posocialistične države, Slovenija, modernizacija, mobilizacija virov

1 Raziskovalni problem

Do sredine devetdesetih let 20. stoletja je bilo raziskovanje politične udeležbe pretežno osredotočeno na vprašanja obsega, zvrsti in hierarhije politične udeležbe v posameznih družbah oziroma političnih sistemih. Šele v zadnjem obdobju vprašanja kakovosti politične udeležbe prihajajo na družboslovni dnevni red v večji meri, in sicer v okviru širših mednarodnih primerjalnih raziskav.

Zadnji val družboslovnega zanimanja za preučevanje politične udeležbe, ki se je okrepil s tretjim valom prehodov v demokracijo, prinaša tri ključne ugotovitve. Prvič, v razvitem delu sveta, ki že dlje časa velja za relativno stabilno svetovno demokratično jedro, politična udeležba upada (o tem npr. Wattenberg 1998). Ta težnja se kljub razlikam med državami kaže predvsem v težnji po upadanju udeležbe v institucionaliziranih oblikah političnega udejstvovanja, kot so volitve in sodelovanje v volilni kampanji (konvencionalne politične udeležbe). Drugič, po večji tranzicijski mobilizaciji v posocialističnih državah je tu mogoče opaziti pridruževanje težnji upadanja konvencionalne politične udeležbe, vidni na Zahodu, vendar na izhodiščno nižji ravni, kot je bila dosežena na Zahodu (glej npr. Kluegel in Mason 1999). Tretjič, novejšje primerjave med državami oziroma kulturami v svetovnem merilu kažejo na nepričakovan vzorec večje nekonvencionalne politične udeležbe oziroma podpore taki udeležbi v najbogatejših in demokratično običajno najvišje ocenjenih državah (glej npr. Dalton in Sickle 2005). Gre

za politične dejavnosti, ki potekajo izven običajnih kanalov in institucij ter zajemajo različne oblike pritiska in izražanja zahtev do moderno zasnovane sistemske politike (podpisovanje peticij, sodelovanje pri bojkotih, udeležba na nelegalnih demonstracijah in stavkah, zasedba stavb ali tovarn).

V razvitih družbah, s katerimi običajno primerjamo politični razvoj posocialističnih družb, je obseg politične udeležbe, v celoti gledano, večji kot v posocialističnih državah. In vendar se razviti ne razlikujejo od drugih samo po obsegu politične udeležbe, temveč tudi po pojavu novih kakovosti politične udeležbe – postmodernega vzorca politične udeležbe. Ta se v prvi vrsti kaže v težnji k novi individualizaciji politike (Dalton 1996: 7). Slednja zajema premik od volilnega političnega odločanja, zasnovanega na skupinskih oziroma strankarskih ravnanjih, k bolj individualiziranemu in notranje usmerjenemu (*inwardly-oriented*) slogu politične izbire (Dalton, prav tam). Ta slog je eklektičen in egocentričen. Označuje ga odmik od političnih strank in referenčnih skupin ter od strukturiranih, institucionaliziranih metod politične udeležbe k lastnemu političnemu odločanju posameznikov o kompleksnih političnih vprašanjih in k različnim neinstitucionaliziranim, nehierarhičnim oblikam kolektivnega političnega delovanja. Pri postmodernih vzorcih političnosti, ki zajemajo še večji delež nekonvencionalne politične udeležbe kot moderni, se pomen večšin in družbenih virov še potencira. Nova narava politične udeležbe namreč terja še večjo osebno iniciativnost in večjo politično kompetenco kot moderna, kjer se posameznik politično uveljavlja v pomembni meri prek relativno kontinuiranega in formaliziranega kolektivnega (sicer prostovoljnega) interesnega organiziranja. Zdi se torej, da postmoderni državljani ne le, da raje delujejo glede na svoje tematske preference, temveč da imajo dovolj političnih veščin za uporabo obojih – tako konvencionalnih kot tudi nekonvencionalnih političnih sredstev.

Rezultati empiričnega raziskovanja dejavnikov, ki podpirajo nekonvencionalne, protestne politične dejavnosti v svetovnem merilu, so na prvi pogled nekoliko presežnejši. Pričakovali bi, da v večji meri protestirajo ljudje v nedemokratičnih in slabših socialno-ekonomskih okoliščinah. Nasprotno sta Dalton in Sickle (2005) na podlagi analize 70 javnomnenjskih raziskav, opravljenih v 33 državah,¹ izrecno ugotovila večjo nekonvencionalno politično udeležbo v najrazvitejših demokratičnih državah. V globalnem merilu torej primarni viri protestne politične dejavnosti zrcalijo obstoječe družbene vire in politične priložnosti za udejstvovanje v protestnih dejavnostih, vendar v nasprotni smeri od pričakovane. Bolj protestirajo ljudje, ki (v svetovnem merilu) živijo boljše in v bolj demokratičnih okoljih. Ljudje tu ne protestirajo zato, ker so frustrirani in izključeni iz politike, temveč zato, ker imajo na voljo kakovostne družbene vire (imajo dober socialno-ekonomski položaj, visoko izobrazbo), lahko protestirajo (saj živijo v demokratičnem okolju) in pričakujejo, da se bodo vlade odzvale na njihove akcije.

V prispevku se osredotočamo predvsem na posocialistične države, kjer se moderna politika v značilnih modernih institucionalnih in behavioralnih razsežnostih še vzpo-

1. Te vključujejo visoko razvite industrijske države, posocialistične države in države v razvoju. Podatki so bili zbrani v dveh valovih (1995–1998 in 1999–2002) v okviru mednarodne raziskave World Values Survey.

stavlja. Prehodi v demokracijo so bili imanentno povezani prav z modernizacijo družb in njihovih političnih sistemov. Nove demokratične ustave so uzakonile moderni liberalni model demokracije vključno z običajnimi modernimi ustanovami in kanali politične udeležbe (npr. moderne politične pravice in svoboščine državljanov, tekmovalne svobodne volitve, moderne politične stranke, delitev oblasti, vladavina prava). Kljub temu, da formalni pravni okviri dopuščajo tako moderno kot postmoderno politično udeležbo, ni mogoče pričakovati neposrednega preskoka iz pretežno predmoderne politične udeležbe v postmoderno. Naša teza je, da imajo posocialistične družbe po tranzicijski politični mobilizaciji družbene vire in strukturne priložnosti, ki reproducirajo predmoderne (obmoderne) vzorce politične udeležbe iz obdobja kvazireprezentativne demokracije, deloma pa prispevajo k njihovi modernizaciji. Glede na izkušnje z deformirano modernizacijo v socialističnem obdobju je težko pričakovati bistveno podstat za postmoderni tip politične udeležbe. Ocenjujemo, da je na makroravni ključna novost v teh okoliščinah »dekolektivizacija« oziroma moderna »individualizacija« državljskih praks. V pomembni meri gre torej za odpravljanje, kot pravijo Adam (1989), Bernik (1989a) in Ule (1989), deformirane modernizacije, socialistične obmodernosti, socialistične predmodernosti in protimodernosti. Delen upad obsega politične udeležbe je ob uvajanju načela prostovoljnosti politične udeležbe lahko tudi razumljiv kljub odpiranju novih demokratičnih sistemskih priložnosti. Obenem se spreminja kakovost politične udeležbe. Pričakujemo torej vključenost državljanov v moderne oblike političnosti (tako institucionalizirane kot tudi neinstitucionalizirane), katere normativno postavlja in dopušča moderniziran politični sistem večstrankarske parlamentarne demokracije. Glede na to, da liberalni sistem predpostavlja aktivnega državljana in da bivši »Drugi svet« po razvitosti (v svetovnem merilu) vendarle sodi v manjšino relativno bogatih držav, lahko s to spremeno pričakujemo vsaj zametek težnje k pridruževanju posocialističnih družb postmaterialističnim težnjam razvitih družb bivšega »Prvega sveta«.

Glede na kompleksnost procesov preoblikovanja politične participacije državljanov v okoliščinah prehoda v demokracijo se zdi prepletanje raznolikih državljskih praks zelo verjetno. Zato v študiju primera na Slovenskem upoštevamo dinamični pristop. Zanima nas, kakšni vzorci politične participacije so se oblikovali v Sloveniji v obdobju od konca osemdesetih let 20. stoletja (tranzicijsko obdobje) do leta 2002, kakšne so značilnosti teh vzorcev ter kdo so njihovi družbeni nosilci. Pri tem smo posebej pozorni na uvodoma omenjeni dve razsežnosti politične udeležbe – na obseg in na kakovost. Pričakujemo, da se je v obdobju utrjevanja demokracije ohranil pojav relativno intenzivnega političnega aktivizma le v relativno majhnih družbenih skupinah a) aktivnih državljanov in b) alieniranih državljanov, ki so politično aktivni le občasno in pretežno protestno. Naša hipoteza je, da lahko glede na prepletanje modernih in postmodernih elementov v transformativni politični udeležbi v osemdesetih letih (Fink Hafner 1992a) pričakujemo moderne in postmoderne zvrsti politične udeležbe tudi v okoliščinah utrjevanja posocialistične demokracije. Glede na pretekle raziskave politične udeležbe na Slovenskem in v tujini (predstavljamo jih v nadaljevanju) pričakujemo, da so ključni viri tako modernizacijskih kot možnih zametkov postmodernizacijskih elementov v politični udeležbi v posocializmu izobrazba, relativno ugoden socialno-ekonomski

položaj, pozitivne zaznave gospodarske razvitosti in pričakovanih učinkov politične udeležbe.

Pri izbiri raziskovalnih pristopov sledimo Klandermansovemu (1986) opozorilu, da je mogoče politično udeležbo dovolj celostno raziskati in razumeti le ob kombinaciji evropskega in ameriškega pristopa k preučevanju politične udeležbe. Evropski pristop se namreč osredotoča na družbenostrukturne predpogoje politične aktivnosti – torej na strukturne makrodejavnike. Za ameriški pristop je značilno predvsem preučevanje kolektivne akcije z zornega kota dejavnikov, ki vplivajo na politično udeležbo posameznikov. Osredotoča se predvsem na družbeno mikroraven (mobilizacijo virov) vključno s posameznikovo racionalno presojo o lastni politični mobilizaciji.

Naša pričakovanja glede premen v politični participaciji v Sloveniji preverjamo na podlagi več virov podatkov: podatkov že opravljenih družboslovnih raziskav v Sloveniji in nekaterih mednarodnih primerjalnih raziskav; podatkov longitudinalne raziskave Slovensko javno mnenje; uradnih podatkov o dejanski politični udeležbi v Sloveniji in primerjanih državah od prvih tranzicijskih volitev do danes; še posebej pa podatkov telefonske raziskave na temo politične udeležbe v Sloveniji, opravljene jeseni 2002.

V nadaljevanju najprej predstavljamo izhodiščne raziskovalne koncepte o obsegu in kakovosti politične udeležbe. V tretjem delu predstavljamo mednarodne podatke o spreminjanju obsega in kakovosti politične udeležbe v posocialističnih državah. Po splošni predstavitvi teženj v spreminjanju politične udeležbe na Slovenskem po tranzicijskem obdobju podrobneje predstavljamo še rezultate empirične raziskave – vzorce politične udeležbe. V zaključku sledi sintetična predstavitev ugotovitev.

2 Obseg in kakovost politične udeležbe v procesu (post)modernizacije

Vprašanje **obsega** politične udeležbe ima dolgo zgodovino (Weiner 1971). V 20. stoletju je prevladalo mnenje, da je pravica do udeležbe pri upravljanju družbe bistveni element demokratične vladavine. Izčiščena ideja demokracije za velik del družbe (poliarhije) se je uveljavila zlasti z Dahlovo publikacijo *Polyarchy – Participation and Opposition*, objavljeno leta 1971. To delo je postalo tudi izhodišče vrednotenja značilnosti in uspešnosti tretjega vala prehodov v demokracijo na območju posocialistične Evrope (npr. Kaldor in Vejvoda 1999).

Empirične raziskave vse od dvajsetih let 20. stoletja naprej kažejo, da se v sodobnih družbah običajno le relativno majhna skupina ljudi stalno zanima za politiko, nekoliko več se jih zanima, a so razmeroma pasivni, večina pa je indiferentna. Pri tem je treba razlikovati med apatičnostjo in alienacijo. Weiner (1971: 162) opredeljuje apatijo kot pomanjkanje zanimanja in kot pomanjkanje aktivnosti. Nasprotno alienacija vključuje intenzivna politična čustva zaradi zaznave jalovosti politične dejavnosti. Glas ljudi, izražen prek politične udeležbe, prihaja od omejenega in nereprezentativnega segmenta državljanov, ki s tem relativno še pridobivajo na moči, medtem ko imajo izključeni iz politike manj moči (McClosky 1968; Verba, Lehman Schlosman in Brady 1995). Deleži članov družbe, ki so udeleženi v politiki, se spreminjajo z razvojem različnih sistemov

upravljanja družb, pa tudi v isti družbi v relativno kratkem času glede na tip aktivnosti in vrst istovrstne aktivnosti (npr. vrst volitev). Tudi alienirani se politično mobilizirajo v specifičnih okoliščinah.

Kakovost politične udeležbe je v veliki meri odvisna od družbenega oziroma političnega okolja – struktur priložnosti za politično udeležbo. Pri preučevanju transformacije politične udeležbe na prehodu v demokracijo sta pomembna vpogleda v obe ravni – sistemsko (makroraven) in individualno (mikroraven).

Na sistemski ravni so med ključnimi vprašanji sistemske priložnosti oziroma (ne) prostovoljnosti politične udeležbe. Slednja namreč že od nekdaj vsebuje dva temeljna vidika. Pogled »od spodaj« poudarja predvsem pogled državljana, ki z udeležbo v politiki vpliva na izbor vladajoče politične elite, prek raznolikega interesnega organiziranja in delovanja pa vpliva na konkretne politične odločitve te elite. V dosedanji zgodovini poznamo tudi drugo plat – posamezne primere ali celo kar cele politične sisteme, ki temeljijo na mobilizaciji »od zgoraj«. Gre za posredno ali celo neposredno spodbujanje s strani vladajoče politične elite zaželeno politično udeležbo, da bi tako zagotovili strinjanje državljanov z oblastjo (McClosky 1968: 253) oziroma ohranili njeno legitimnosti (Bernik 1988; Adam 1991). Pojem politična participacija se je namreč uveljavil kot normativno pozitiven v vseh sodobnih političnih sistemih, tudi nedemokratskih. In vendar obstaja bistvena razlika med politično udeležbo v demokratičnih sistemih in politično udeležbo v nedemokratskih sistemih. Ključna razlika je v (ne)prostovoljnosti aktivnosti članov družbe (McClosky 1968: 252).

Raziskovalci politične udeležbe na Slovenskem na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta so opozarjali na nujno razlikovanje med politično udeležbo v zahodnih liberalnodemokratskih sistemih in politično participacijo v nedemokratskih sistemih (npr. Bernik 1988; Adam 1991; Fink Hafner 1992a). Adam (1991: 102–103) tako izrecno poudarja, da je politična participacija odvisna spremenljivka političnega sistema. Pri tem je posebej pozoren na funkcije politične participacije. Politična participacija v zahodnih demokratičnih političnih sistemih naj bi opravljala dve funkciji: funkcijo selekcije in kontrole politične elite/vlade ter funkcijo aktiviranja in mobiliziranja človeških potencialov. Nasprotno sta bili ti funkciji v nedemokratskih sistemih (kakršen je bil tudi jugoslovanski socialistični sistem) zamenjani s prevladujočo funkcijo reprodukcije političnega sistema (sodelovanja državljanov v javnem oziroma političnem življenju) oziroma zagotavljanja njegove legitimnosti (Bernik 1988; Adam 1991).

Na mikroravni je ključno vprašanje razmerje *posameznik* proti *kolektiv*. Socialistični sistemi so deklarirali demokratično naravo teh sistemov vključno s poudarjanjem množične politične udeležbe. Ob vztrajno nadzorovani in instrumentalizirani politični udeležbi so se vendarle vsaj občasno pojavile spontane oblike politične udeležbe – najizraziteje v ciklikih protestnega aktivizma (npr. v kriznem obdobju na Madžarskem 1956, na Češkoslovaškem leta 1968, na Poljskem leta 1970 in 1980, na območju nekdanje Jugoslavije npr. v valu stavk v petdesetih letih 20. stoletja, v študentskem gibanju v letih 1968–1972, v nacionalističnih gibanjih na začetku sedemdesetih let, v opozicijskih in nacionalističnih družbenih gibanjih v osemdesetih letih). In vendar je šele prostovoljna

opozicijska politična aktivnost v osemdesetih letih botrovala zamenjavi socialističnih sistemov z liberalnodemokratično zasnovanim sistemom.

Poskuse aktivnega avtonomnega poseganja v javno sfero je uradna politika stigmatizirala kot sovražno skoraj vse do konca osemdesetih letih 20. stoletja. V resnici se je inovativna avtonomna kolektivna dejavnost morala primarno zavzeti za modernizacijo politične sfere. Le tako bi se namreč vzpostavili sistemski pogoji za njihovo normalno prostovoljno politično delovanje (Fink Hafner 1992a). Kljub temu, da so si nova družbena gibanja prizadevala vzpostavljati zametke nove, postmoderne politične paradigme tako kot nova družbena gibanja na Zahodu, so se vendarle nenehno soočala s primarno nujnostjo zavzemanja za vzpostavitev moderne stare politične paradigme, da bi lahko normalno delovala in se znotraj nje zavzemala za njeno postmoderno premeno. Politično uveljavljanje postmodernega kompetentnega avtonomnega posameznika se je podredilo cilju vzpostaviti moderen demokratični politični sistem, med drugim zasnovan tudi na načelu svobodne politične udeležbe posameznikov državljanov v interesnih skupinah in političnih strankah, ki po demokratičnih pravilih tekmujejo za oblast.

3 Obseg in značilnosti politične udeležbe v procesu modernizacije posocialističnih družb

Demokratizacija je bila uspešnejša v posocialističnih državah, kjer so bile sistemske spremembe dosežene pod pritiskom civilne družbe, in sicer ali v pretežni meri ali v kombinaciji s prilagajanjem starih političnih elit. In vendar so bile (opozicijske) civilne družbe v obliki nekonvencionalne množične politične udeležbe (vključno z družbenimi gibanji) v posocialističnih državah relativno kratkotrajni pojavi. Na novo nastajajoče politične ustanove in politične stranke so se počasi konsolidirale in v okoliščinah mnogoterih tranzicij niso zmogle pridobiti širokega zaupanja državljanov. Ravni politične udeležbe v posocialističnih družbah so kljub nacionalnim razlikam, splošno gledano, nižje kot v razvitih demokratičnih državah (Lewis 1997; Kluegel in Mason 1999; Howard 2003; Barnes 2004; Malnar 2004; Paczynska 2005).

Slovenija se po podatkih raziskave International Social Justice Project (ISJP)² s povprečnim številom 0,68 udeležb v nevolilnih aktivnostih na anketiranca (pisanje pisem, podpisovanje peticij, sodelovanje na javnih sestankih, protestih oziroma demonstracijah, bojkotih, različnih oblikah agresivne politične udeležbe) v tranzicijskem obdobju sicer uvršča precej višje kot Madžarska (0,28), vendar le nekoliko višje v primerjavi z drugimi posocialističnimi državami (v Estoniji, na Poljskem in v Rusiji se je ta vrednost gibala med 0,54 in 0,58). Na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta je bilo precej več tovrstnih aktivnosti zaslediti v Vzhodni Nemčiji (2,04), na Češkoslovaškem (1,66) in v

2. Primerjalnih mednarodnih raziskav politične udeležbe, ki bi vključevale več posocialističnih držav ali pa posocialistične in zahodne demokracije, je zelo malo. Med redkimi izjemami sta raziskavi na podlagi podatkov International Social Justice Project (ISJP) iz leta 1991. Kluegel in Mason (1999) sta analizirala del te podatkovne baze, in sicer tiste podatke, ki so bili zbrani v začetku devetdesetih let v naslednjih državah: Bolgarija, Češkoslovaška, Estonija, Vzhodna Nemčija, Madžarska, Poljska, Rusija in Slovenija.

Bolgariji (1,10). Čeprav so bili zlasti v slednjih državah izbruhi množične protisistemske udeležbe očitni, tranzicijsko obdobje v nobeni od naštetih držav leta 1991 ne sega do stopnje intenzivnosti, ki jo najdemo v dveh zahodnih državah, zajetih v primerjavo. V Zahodni Nemčiji je bila namreč povprečna vrednost nevolilne udeležbe 1,79, v ZDA pa 2,83. Kljub temu, da so državljani v času zbiranja podatkov šele komaj preživeli revolucionarne spremembe, jih je v katerikoli od nevolilnih političnih dejavnosti sodelovalo v povprečju le 30 % ali manj (v primerjavi z 69 % v Zahodni Nemčiji in 90 % v ZDA). Podatki o volilni udeležbi v nekaterih državah kažejo celo manjšo politično dejavnost, kot je razvidna iz javnomnenjskih podatkov. Udeležba na parlamentarnih volitvah na Poljskem je bila leta 1989 v prvem krogu 61,1%, v drugem krogu pa le 25,9%; na lokalnih volitvah leta 1990 42,3%, na predsedniških volitvah istega leta pa 60% v prvem, 53,4% pa v drugem krogu (White 1992: 155, 157; Batt 1991: 120f); na predčasni parlamentarnih volitvah leta 1993 je bila volilna udeležba na Poljskem 52,1% (Mojsiewitz 1992: 1285). Na Madžarskem je bila udeležba na referendumu leta 1989 58%, v prvem in drugem krogu parlamentarnih volitev leta 1990 63,2% in 45%; na lokalnih volitvah leta 1990 pa le 40,18% in 28,4%. Prvi krog lokalnih volitev v Budimpešti je bil celo razveljavljen zaradi prenizke udeležbe (White 1991: 119ff; Batt 1991: 122). Nasprotno je bila volilna udeležba na volitvah v zvezno skupščino na Češkoslovaškem leta 1990 kar 96% med Čehi in 94,41% med Slovaki. Čeprav je bila udeležba v tej državi na lokalnih volitvah istega leta nižja od omenjene (73,5 % Čehov in 63,7 % Slovakov), je še vedno višja v primerjavi z nekaterimi zgoraj omenjenimi državami (White 1991: 37, 41; Batt 1991: 126ff).

Čeprav so nekateri družboslovci pričakovali, da bodo spremenjeni sistemski pogoji spodbudili precej aktivnejšo udeležbo državljanov v politiki, se to torej v posocialističnih državah v prvem desetletju po zamenjavi političnih sistemov ni zgodilo. Barnes (2004) celo poroča o nekaterih negativnih težnjah v procesu utrjevanja mladih demokracij. Po javnomnenjskih podatkih, zbranih v dveh ciklih nacionalnih javnomnenjskih raziskav o politični udeležbi v nekdanjih komunističnih državah Srednje in Vzhodne Evrope (prvi v začetku devetdesetih let 20. stoletja in drugi v obdobju 1998–2001), katerih podatke je Wissenshaftzentrum für Sozialforschung Berlin (WZB) oblikoval v skupno podatkovno bazo, se je npr. udeležba v različnih interesnih združenjih oziroma organizacijah v desetletju po tranziciji povečala samo v Vzhodni Nemčiji. Na podlagi podatkov, objavljenih v Barnes (2004), lahko rečemo, da je Slovenija, kjer je upad zelo majhen (padec povprečnega števila organizacij, v katere so anketirani včlanjeni, je znašal 0,05), izjema. V drugih preučevanih državah (Češka, Slovaška, Estonija, Madžarska, Litva, Poljska, Romunija, Slovaška, Ukrajina) je bil ta namreč mnogo bolj očit (od -0,13 do -0,89). Podobno se je zmanjšala tudi konvencionalna politična participacija (spremljanje množičnih medijev, razpravljanje o politiki, volilno prepričevanje prijateljev, sodelovanje pri reševanju lokalnih problemov, udeležba na javnem sestanku in demonstracijah, stiki z javnimi uradniki ali politiki, delo za politično stranko ali kandidata).

Čeprav opazimo relativno velike razlike v absolutnem obsegu politične udeležbe v preučevanih državah, pa je vsem tem državam vendarle skupen *osnovni vzorec demo-*

bilizacije državljanov. Povprečna kumulativna podpora omenjenim oblikam politične udeležbe v Sloveniji je po podatkih v Barnes (2004) v obeh raziskovalnih ciklih ali zelo blizu povprečju vseh raziskovanih držav ali pa celo popolnoma enaka (14,7 % v začetku devetdesetih let in 15,2 % na prehodu iz devetdesetih let v leto 2001). Hkrati se omenjene države pomembno razlikujejo od Rusije, Belorusije in Ukrajine, ki po obsegu omenjenih zvrsti politične udeležbe zaostajajo. Makarovič (2002) izrecno opozarja, da ima Slovenija glede na razvitost politične udeležbe izrazite prednosti le pred družbami Jugovzhodne (Romunija, Bolgarija) in Vzhodne Evrope (Rusija, Ukrajina, Belorusija).

Medtem ko v tranzicijskem obdobju osebne gospodarske okoliščine niso pomembno vplivale na politično udeležbo (čeprav stališča do gospodarstva so), so bili visoko izobraženi politično najbolj aktivni, preprosto osebno nezadovoljstvo pa se ni izkazalo za zadostno motivacijo za politično udeležbo (Kluegel in Mason 1999). Mladost, izkušnja politične krivice, postmaterializem in protisocialistična prepričanja, poudarjata ista avtorja na podlagi mednarodne javnomnenjske raziskave, so bila pomembne sodoločnice protestne politične udeležbe in strankarskih simpatij, vendar ne tudi volilnega odločanja na prvih volitvah. Barnes (2004) na podlagi podatkov raziskav iz tranzicijskega obdobja in ob izteku prvega desetletja po prvih volitvah v 14 posocialističnih državah razkriva, da so starost, izobrazba in dohodek vsi pozitivno povezani s konvencionalno politično udeležbo v obeh valovih raziskav. Medtem ko je izobrazba glavni socialni vir raznovrstnih (konvencionalnih in nekonvencionalnih) političnih dejavnosti, ženski spol ostaja splošno negativno povezan s konvencionalno in nekonvencionalno politično udeležbo,³ starost pa je v vseh državah negativno povezana z odobravanjem protesta. Tako se ob klasičnih dejavnikih moderne politične udeležbe v posocialističnih okoliščinah pojavlja tudi zametek segmenta posameznikov, pri katerih izobrazba kot socialni vir podpira tako moderni kot (vsaj potencialno) postmoderni odnos do politike.

4 Obseg in značilnosti politične udeležbe na Slovenskem na začetku 21. stoletja

Čeprav se je prevladujoča politična kultura v slovenski družbi osemdesetih let 20. stoletja postopoma preoblikovala, bi težko rekli, da je aktiven državljan postal modus slovenskega državljanskega telesa. Tako kot v drugih srednjeevropskih posocialističnih državah tudi v Sloveniji opazimo relativno hiter razkroj pozitivnih pričakovanj o tekmovalni volilni politiki, prakticirani na Zahodu (Dalton 1996). V Sloveniji se to razočaranje, podobno kot v primerljivih posocialističnih državah, še zlasti izraža v razširjenem pojmovanju politike kot pretežno umazane zadeve egoističnih koristolovcev (Bibič 1994; Toš 1999), v upadanju udeležbe na volitvah ter upadanju zaupanja v institucije (še zlasti v parlament in politične stranke), v rastočih protistrankarskih občutjih in

3. Barnes (2004) predstavlja podrobne rezultate regresijske analize. Ti kažejo, da obstaja manjša verjetnost udeležbe žensk v vseh treh razkritih razsežnostih politične udeležbe – članstvo v združenjih, konvencionalna politična udeležba in odobravanje protestnih oblik politične udeležbe.

relativno nizkem socialnem kapitalu (Fink Hafner 1994, 2001 in 2006 – v tisku; Kaase, Newton in Toš 1999; Miheljak in Toš 2002; Malnar 2004; Adam in Rončević 2004;) ter nezadovoljstvu s prakso demokracije sploh (Bernik in Uhan 2002).

Kljub omenjenim kritičnim pojavom lahko rečemo, da se v posocializmu politika vendarle normalizira. Odpravljena je prisilna sistemska politična udeležba, odprte so nove, sistemske vzpostavljene strukture priložnosti. Poleg obsega politične udeležbe nas zato zanima tudi njena kakovost v primerjavi s prevladujočo v času socializma na Slovenskem in v primerjavi z drugimi državami. Zato v nadaljevanju predstavljamo ugotovitve o:

- a) obsegu in zvrsteh politične udeležbe, kot se kažejo na podlagi analize podatkov, zbranih v letu 2002,⁴ in
- b) preliminarnih raziskovalnih odgovorih na vprašanja o kakovosti politične udeležbe. V empiričnem raziskovanju smo to vprašanje konkretizirali z vpogledom v vzorce državljske udeležbe, ki so se oblikovali v prvem desetletju po prvih volitvah, izvedenih leta 1992 na podlagi nove ustave iz leta 1991. Te nato komentiramo na podlagi ugotovitev, ki veljajo za nekatere druge evropske države.

4.1 Obseg politične udeležbe

Podrobnejši vpogled v udeležbo v bolj eksplicitnih politično dejavnih oblikah zanimanja za politiko pokaže, da ima le relativno majhen del anketiranih polnoletnih državljanov Slovenije (telefonska anketa iz leta 2002) aktualne ali pretekle izkušnje z aktivnim političnim udejstvovanjem. Večinoma politiko le spremljajo.

Relativno malo anketiranih je popolnoma izključenih iz politike v najširšem smislu in zelo malo jih je maksimalno aktivnih. Relativno veliko vlogo pri oblikovanju enostavnega indeksa politične participacije imajo naslednji kazalniki:⁵ zanimanje za politiko,⁶ spremljanje politike⁷ in udeležba na volitvah.⁸ Srednje k celotni politični par-

4. Telefonsko zbiranje podatkov je potekalo v Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede po vprašalniku in naročilu Centra za politološke raziskave. V obdobju od 30. 9. do 2. 10. 2002 je bilo opravljenih 919 telefonskih intervjujev iz verjetnostnega vzorca. Pridobljeni podatki so reprezentativni za populacijo polnoletnih slovenskih državljanov.

5. Ker se kazalniki razlikujejo po razponu merske lestvice in po porazdelitvi vrednosti, je njihov prispevek k indeksu politične participacije različen.

6. Kazalnik relativno veliko prispeva k skupni participaciji, delno zaradi razporeditve odgovorov (malo nizkih vrednosti), še bolj pa zaradi širine merske lestvice (najvišja vrednost je 10, kar je precej več, kot pri drugih lestvicah), ki kazalniku daje večji pomen, ki pa je teoretsko upravičen.

7. Spremljanje politike veliko prispeva k participaciji, tako zaradi razporeditve odgovorov (veliko visokih vrednosti) kot zaradi širine merske lestvice (najvišja vrednost je 5).

8. Udeležba na volitvah veliko prispeva k skupni participaciji, predvsem zaradi zelo visokega deleža visokih vrednosti, ki pa so zaradi merske lestvice relativno nizke v primerjavi z drugimi kazalniki (to je 3).

ticipaciji prispevajo pogovori o politiki⁹ ter članstvo in aktivnosti v društvih.¹⁰ Le malo pa prispevajo k široko opredeljeni participaciji aktivnosti, kot so pogovor s politikom, prostovoljno delo pri volilni kampanji, volilno prepričevanje, kandidiranje na volitvah, prispevanje sredstev za volilno kampanjo, zbiranje sredstev za kampanjo in pisanje pisem politikom ali množičnim medijem¹¹ ter intenzivnejše politične aktivnosti, kot je opravljanje kakršnekoli politične funkcije na katerikoli ravni ter sodelovanje pri pripravi ali izvedbi kakšne politične akcije – npr. ozaveščanja javnosti, stavke, demonstracije, zbiranja podpisov, zasedbe zgradbe ipd.,¹² članstvo in aktivnost v politični stranki¹³ ter članstvo in aktivnost v sindikatu.¹⁴

4.2 Kakovost politične udeležbe: vzorci politične udeležbe

Glede na dosedanje nacionalno in mednarodnoprimerjalno preučevanje kontinuuma, ravni in hierarhije politične udeležbe lahko ugotovimo, da je političnoparticipativna podstat liberalnega modela demokracije v Sloveniji relativno šibka. Odpor do moderne političnosti se izraža v relativno nizki in še upadajoči politični udeležbi v novem političnem sistemu, obenem pa ostaja odprto tudi vprašanje glede zametkov postmoderne političnosti, zasnovanih v osemdesetih letih 20. stoletja.

Kljub relativno široko razširjenim opazovalskim političnim dejavnostim (spremljanje politike prek množičnih medijev in udeležba na volitvah) lahko danes tudi na podlagi telefonske raziskave iz leta 2002 govorimo o relativno zelo majhnem deležu polnoletnih državljanov Slovenije, ki eksplicitno izražajo zanimanje za politiko in se z njo ukvarjajo v časovno in v pogledu drugih virov zahtevnejših oblikah politične udeležbe. Ob tej poenostavljeni sliki pa lahko na podlagi združevanja enot v skupine¹⁵ oziroma na podlagi

-
9. Pogovori o politiki srednje prispevajo k skupni participaciji, predvsem zaradi razporeditve vrednosti (veliko srednjih vrednosti z lestvice, to je 2 in 3).
 10. Članstvo in aktivnosti v društvih komaj še srednje prispevajo k skupni participaciji, predvsem zaradi razporeditve vrednosti (tretjina srednjih vrednosti z lestvice, to je 2 in 3) in zaradi zelo velikega deleža ničel (popolne neaktivnosti velikega dela populacije).
 11. Navedene aktivnosti malo prispevajo k skupni participaciji, predvsem zaradi zelo visokega deleža nizkih vrednosti (vključno z velikim številom ničel, ki pričajo o razširjeni popolni neaktivnosti na tem področju).
 12. Eksplicitna politična aktivnost zelo malo prispeva k skupni participaciji, predvsem zaradi zelo velikega deleža najnižjih vrednosti (to je 0).
 13. Članstvo in aktivnost v politični stranki zelo malo prispeva k skupni participaciji, predvsem zaradi zelo velikega (največjega doslej) deleža najnižjih vrednosti (to je 0).
 14. Članstvo in aktivnost v sindikatu zelo malo prispeva k skupni participaciji, predvsem zaradi velikega deleža najnižjih vrednosti (to je 0).
 15. Za določitev optimalnega števila skupin in za razvrstitev enot v skupine smo uporabili hierarhične metode za združevanje v skupine. Uporabili smo iste spremenljivke kot za izračun enostavnega indeksa politične participacije. Spremenljivk nismo standardizirali, smo pa pretežno poenotili merske lestvice spremenljivk z združevanjem vrednosti pri lestvicah z večjim razponom vrednosti. Različnost med enotami smo izračunali kot evklidsko razdaljo, kot metodo združevanja v skupine pa smo izbrali wardovo metodo. Te izbire, vključno z

empirične tipologije vendarle govorimo o šestih različnih vzorcih¹⁶ politične udeležbe – o aktivistih, individualistih, opazovalcih, predpolitičnih, izpolnjevalcih dolžnosti in a(nti)političnih. V nadaljevanju so tipi predstavljeni glede na svoje osnovne politične značilnosti in glede na kasneje dodane spremenljivke (širši nabor, od klasičnih sociodemografskih značilnosti do npr. vrednotenja političnega in gospodarskega sistema).¹⁷

Aktivisti (19 %): Zanje je značilna visoka stopnja politične participacije v vseh izmerjenih pogledih. Imajo značilno boljše mnenje o stanju gospodarstva in vplivu ljudi na politiko, ideološko pa so bolj levo opredeljeni. Sociodemografsko gre za premožnejše, bolj izobražene, manj verne anketirance, v večji meri moškega spola. Ob vprašanju glede strankarske opredelitve v primeru, da bi bile volitve naslednjo nedeljo, so v večji meri izbirali DeSUS in ZLSD, v manjši pa LDS.

Individualisti (13 %): Zanimajo se za politiko, jo tudi spremljajo in se o njej pogovarjajo. Pri tem se izogibajo članstvu v društvih, sindikatih in političnih strankah, vendar pa se značilno udeležujejo političnih aktivnosti in volitev. Imajo značilno boljše mnenje o stanju gospodarstva in demokracije ter o vplivu ljudi na politiko. Sociodemografsko je to premožnejša, bolj mestna, bolj izobražena in starejša skupina, v kateri je delež nezaposlenih in moških višji. Ob vprašanju glede strankarske opredelitve v primeru, da bi bile volitve naslednjo nedeljo, so v večji meri izbirali SDS.

Opazovalci (27 %): Pri tej skupini je očitna odsotnost aktivizma in članstva v društvih. Izogibajo se političnim aktivnostim in članstvu v strankah, sočasno pa se bolj udeležujejo pogovorov o politiki in volitev, so tudi v večji meri udeleženi v sindikalnih aktivnostih. Za to skupino je značilen le izrazito manjši delež nezaposlenih in (glede na odgovore na vprašanje, koga bi volili, če bi bile volitve v državni zbor naslednjo nedeljo), nekoliko večji delež volivcev LDS in SLS, ob manjšem deležu volivcev SDS. Glede na druge lastnosti je to izrazito neprofilirana skupina.

Predpolitični (17 %): Ključna lastnost te skupine je velika društvena aktivnost in izogibanje političnemu aktivizmu. Politika jih ne zanima, o njej se praviloma ne po-

zduževanjem vrednosti, so utemeljene z vsebino spremenljivk, porazdelitvijo njihovih vrednosti in cilji analiz politične participacije.

16. Opravljeno razvrščanje daje vpogled v možne razvrstitve v tri, štiri, pet ali šest skupin. Primerjave povprečij po skupinah pokažejo, da je vsebinsko najbolj bogata razvrstitev v šest skupin – najpodrobnejša smiselna razvrstitev, torej. Skupine so dobro ločene in imajo prepoznavne izstopajoče značilnosti. Pri razvrstitvah v manjše število skupin se izgubijo določene razlike med skupinami. Pravzaprav pri vseh razvrstitvah ostajata dve skupini enaki (v grobem ju označujeta najvišja in najnižja stopnja participacije), z večanjem števila skupin pa se iz sprva heterogene in vsebinsko težko določljive »vmesne« skupine (razvrstitev v tri skupine) izoblikujeta najprej dve prav tako medli skupini, nato pa tri in končno štiri vsebinsko veliko bolj prepoznavne in izdelane skupine.
17. Konkretnije gre za naslednje lastnosti anketiranih obeh spolov: ocena premoženjskega stanja anketirančeve družine, ocena stanja gospodarstva, ocena zadovoljstva z delovanjem demokracije, ocena vpliva ljudi na politiko, zaposlitveni status anketiranca, simulirana volilna odločitev anketiranca (koga bi volil, če bi bile volitve v državni zbor naslednjo nedeljo), anketirančeva opredelitev na ideološkem kontinuumu levo – desno, starost, spol, izobrazba, okolje bivanja in pogostost obiskovanja verskih obredov.

govarjajo in je ne spremljajo. Ravno tako niso vključeni niti v politične stranke niti v sindikate, vendar se udeležujejo volitev. Zanje je značilna večja vernost, življenje v manjšem kraju in večja nezaposlenost. Po drugih dodatnih lastnostih je to izrazito neprofilirana skupina.

Izpolnjevalci dolžnosti (13 %): Politika jih ne zanima, niti je ne spremljajo niti se ne pogovarjajo o njej, niso člani društev, sindikatov, političnih strank in se izogibajo političnemu aktivizmu. Ob vsem tem pa so najbolj zvesti udeleženci vseh volitev. Za ta segment anketirancev sta značilni slabše mnenje o delovanju demokracije in bolj desna ideološka usmerjenost. Sociodemografsko je ta skupina manj premožna, manj izobražena, starejša in bolj verna. Domuje v manjših krajih, izrazito večja pa sta v njej deleža nezaposlenih in žensk (ki je skoraj rekorden). O svojem volilnem vedenju pripadniki te skupine v veliki meri ne dajejo podatkov, zato je ni mogoče povezati z nobeno stranko (niti volilno niti glede na bližino strank).

A(nti)politični (11 %): Politike ne spremljajo, se ne udeležujejo volitev in niso povezani s strankami ali sindikati. Politika jih ne zanima, o njej se niti ne pogovarjajo niti ne sodelujejo pri političnih aktivnostih, celo v društvi ne. Edina njihova (sicer komaj povprečna) aktivnost je politični aktivizem, znotraj katerega pa gre za izstopajočo pripravljenost za sodelovanje pri neposrednih političnih akcijah.¹⁸ Za anketirance v tej skupini je značilno izrazito slabše mnenje o stanju gospodarstva in demokracije ter o vplivu ljudi na politiko. Sociodemografsko gledano je ta skupina mlajša, bolj mestna in manj verna. V njej je izrazito več žensk. Ker se volitev v veliki meri ne udeležuje, je ni mogoče povezati z nobeno stranko (niti volilno niti kar se tiče bližine strank).

Preglednica 1: Tipologija vzorcev politične udeležbe v Sloveniji in deleži anketiranih, ki jih prakticirajo (v %).

PRISTOP	KOLEKTIVNI	INDIVIDUALNI	Skupaj
AKTIVIZEM			
DA	aktivisti 19	individualisti 13	32
PREHODNI	opazovalci 27	izpolnjevalci dolžnosti 13	40
NE	predpolitični 17	a(nti)politični 11	28
Skupaj	63	37	100

Trije opisani vzorci politične udeležbe (predpolitični, opazovalci in aktivisti, po podatkih naše raziskave jih je skupaj 63 %) temeljijo na udeležbi v različnih oblikah asocijanizma. Vsaj deloma se navezujejo na socialistično tradicijo, kjer je bila kolek-

18. Med njimi je opazno nadpovprečno število tistih, ki so že sodelovali pri kakšni neposredni in intenzivni politični akciji (pričakovali bi jih za desetino, dejansko pa jih je za celo petino).

tivna politična udeležba najbolj razširjena in večinoma ni terjala posebnega angažmaja posameznikov. Zato jo Adam (1991) v socialističnem kontekstu preučevanja imenuje »pasivna« politična participacija. Zajema tako izrazito nepolitične oblike relativno razširjenega interesnega združevanja (članstvo v različnih nepolitičnih društvih in organizacijah) kot deloma gospodarsko zasnovani asociativizem (članstvo in aktivnost v sindikatih), v manjši meri pa tudi politični aktivizem (članstvo in aktivnost v političnih strankah).

Izrazito aktivna vzorca politične udeležbe sta dva: aktivisti in individualisti. Njuna skupna »nosilna« značilnost je, da ju značilno bolj prakticirajo državljani z ugodnejšimi socialnimi viri (premožnejši, bolj izobraženi, bolj prepričani v vplivnost državljanov, v večji meri moški kot ženske), bistveno pa se razlikujeta glede na udeležbo v organiziranih oblikah interesnega povezovanja. Nekoliko bolj razširjen je kolektivni aktivizem (aktivisti), manj pa zamelek aktivnega državljskega sloga, ki se izogiba kakršnimkoli stabilnim oziroma formalnim kolektivnim organizacijskim vezem (individualisti).

Individualizem ima v novih okoliščinah več zelo različnih obrazov. Po eni strani lahko opazimo ostanek podaniške politične kulture tradicionalno orientiranih državljanov, ki se izraža v ekskluzivnem izpolnjevanju volilne »dolžnosti«. Drugi del državljanov z individualistično orientacijo je izključen iz politike, vendar pa njihov državljanski slog vsebuje tudi pojav alienacije. Slednji se v določenih okoliščinah vendarle izrazi tudi v političnem aktivizmu – predvsem nekonvencionalnem. Na podlagi podatkov naše raziskave ne moremo natančneje preveriti, ali gre za zametke postmodernega državljskega sloga v mladi generaciji, ki je sicer v vseh družbah manj politično aktivna v primerjavi s srednjo generacijo, hkrati pa se bolj nagiba k nekonvencionalnim oblikam politične udeležbe. Hipotetično se zdi (glede na ugotovitve Daltona in van Sickla 2005), da je postmodernemu državljskemu slogu v Sloveniji najbližji slog »individualistov«. Ti lahko uporabljajo kakovostne socialne vire (višji premoženjski status, višja izobrazba in pozitivne zaznave struktur političnih priložnosti in respozivnosti vladajočih – pozitivne ocene stanja demokracije in vpliva ljudi na politiko), ki so jim na voljo za avtonomno kompetentno odločanje o tem, ob katerih tematikah, kdaj in na kakšen način bodo politično aktivni. Pri ženskah se na prvi pogled zdi, da predstavljajo antipod aktivnim državljanom. Moški namreč prevladujejo v skupinah anketiranih z aktivnejšimi državljskimi slogi (aktivisti, individualisti), medtem ko najdemo večje deleže žensk med izpolnjevalci dolžnosti in a(nti)političnimi. Nadaljne raziskave so potrebne za preverjanje, ali je morda mogoče govoriti o (generacijsko in urbano) pogojenem razcepu med podaniško kulturo starejše politične generacije žensk, ki živi pretežno na podeželju, in na novo oblikujočo se politično kulturo mlajše populacije žensk, ki živi v mestih in ji protestni politični aktivizem ni tuj. Ravno tako bi terjalo posebno pozornost vprašanje, ali je nasprotje med starimi in novimi političnimi vzorci pri ženskah še bolj potencirano kot pri moških.

5 Nedokončana modernizacija z zametki postmoderne individualizma

Naša raziskava govori v prid upoštevanja obeh vidikov oziroma dejavnikov politične udeležbe – a) makroravni (modernizacija družbe vključno z novo institucionalno strukturo priložnosti) in b) mikroravni (družbeni viri, ki so na voljo državljanom pri njihovem odločanju o sodelovanju v političnih aktivnostih). V Preglednici 2 ilustriramo premene v obsegu in kakovosti politične udeležbe na Slovenskem v obdobju pretekle četrtine stoletja.

Preglednica 2: Premene v obsegu in kakovosti politične udeležbe na Slovenskem po fazah prehajanja v demokracijo in njenega utrjevanja.

	Socializem	Liberalizacije/tranzicija	Posocializem
Obseg politične udeležbe	maksimalna	zmanjševanje in povečevanje	težnja zmanjševanja glede na tranzicijsko obdobje
Kakovost politične udeležbe	obvezna, »od zgoraj«, »obmoderna« – podaniška	opušcanje »obvezne« politične participacije, vsiljevanje »od zgoraj«; modernizacija – upad podaniške politične udeležbe in oblikovanje avtonomnega protestnega političnega aktivizma; tranzicijska legalizacija svobode združevanja – formalna vzpostavitev načela prostovoljnosti	prostovoljna, prepletanje obmodernih ostankov, modernizacije in zametkov postmodernih teženj

Čeprav so raziskave o novi (opozicijski) političnosti iz osemdesetih let na Slovenskem razkrivale oblikovanje elementov postmoderne političnega sloga, ne gre pozabiti dveh: a) da so ga oblikovale predvsem družbene manjšine mladih, bolj izobraženih in zaposlenih v sektorju družbenih storitev in b) da so v prvotnem boju za postmoderne družbene in politične vrednote v okoliščinah predmoderne političnega sistema morale dati prednost boju za modernizacijo.

Na podlagi kombinacije makro- in mikropristopov – pristopov modernizacije in mobilizacije virov – sklepamo, da lahko v Sloveniji danes govorimo o prepletu naslednjih značilnosti oziroma teženj: a) srednjega obsega politične udeležbe glede na druge srednjeevropske posocialistične družbe (in hkrati nižjega obsega politične udeležbe glede na razvite družbe s starejšimi demokratičnimi političnimi sistemi); b) vztrajnosti nekaterih kolektivnih podaniških državljskih vzorcev iz obdobja socialistične politične socializacije; c) uživanja pravice in svobode »ne biti« politično aktiven (svoboda od politike, s katero so imeli oziroma imajo državljeni negativne izkušnje); č) oblikovanja novih vzorcev političnega ravnanja posameznikov, ki spominjajo na postmoderno individualizacijo politike; d) porazdelitve podpornih družbenih virov oziroma pričakovanj glede odzivnosti vladajočih med dva temeljna vzorca političnosti – modernizirajoče vzorce in skupine (kolektivistični vzorec aktivne politične udeležbe in njegovi družbeni nosilci), in zametke nove postmoderne paradigme (zametki novega, postmoderne individualističnega državljskega sloga in njegovih družbenih nosilcev).

Naši raziskovalni rezultati tako govorijo o nedokončanosti procesa modernizacije, o neenakomernosti procesa modernizacije (še zlasti je očitna nesorazmerna politična vključenost žensk, manj izobraženih in posameznikov s slabšimi družbeno-ekonomskimi viri), pa tudi o zametkih postmodernih teženj v politični sferi slovenske družbe.

Literatura

- Adam, Frane (1987): O treh pristopih k pojmu »civilna družba«. Družboslovne razprave, IV (5): 5–15.
- Adam, Frane (1989): Deformirana modernizacija – (realni) socializem med tradicijo in modernostjo. Družboslovne razprave, VI (7): 19–30.
- Adam, Frane (1991): Politična participacija kot sestavina kakovosti življenja. Družboslovne razprave, VIII (12): 102–117.
- Adam, Frane (1998): The Relevance of Social Capital and Intermediary Structures for the Creation of Systemic Competitiveness: Some Lessons from Southern and Eastern-Central Europe. Družboslovne razprave, XIV (26): 48–58.
- Adam, Frane, in Rončević, Borut (2004): Razvojni potencial socialnega kapitala: Slovenija v evropskem kontekstu. Družboslovne razprave, XX (46/47): 219–237.
- Almond, Gabriel A. (1996): The Civic Culture: Prehistory, Retrospect, and Prospect. Dostopno prek: <http://www.democ.uci.edu/publications/papersseriespre2001/almond.htm> (31. 10. 2005).
- Barnes, Samuel (2004): Political Participation in Post-Communist Central and Eastern Europe, Center for the Study of Democracy, paper No 04'10. Dostopno prek: <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1040&context=csd> (31. 10. 2005).
- Batt, Judy (1991): East Central Europe from Reform to Transformation, The Royal Institute of International Affairs. London: Pinter Publishers.
- Bernik, Ivan (1988): Opseg i funkcije masovne političke participacije u socialističkim sistemima. Politička misao, XXV (2): 134–147.
- Bernik, Ivan (1989a): Socialistična družba kot »obmoderna« družba. Družboslovne razprave, VI (7): 31–40.
- Bernik, Ivan (1989b): Ideologija intelektualcev: novi trendi v socialističnih družbah. Nova revija, VIII (81/82): 160–167.
- Bernik, Ivan, in Uhan, Samo (2002): Koliko nezadovoljstva lahko prenese mlada demokracija? V N. Toš in I. Bernik (ur.): Demokracija v Sloveniji: 113–138. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bibič, Adolf (1994): Od boja za oblast do skupnega blagra – slovensko javno mnenje o politiki. V N. Toš (ur.): Slovenski izziv II, Dokumenti SJM 3: 167–179. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Dalton, Russell J. (1996): Democracy and its Citizens: Patterns of Political Change. Dostopno prek: <http://www.democ.uci.edu/publications/papersseriespre2001/dalton.htm> (31. 10. 2005).
- Dalton, Russell J., in van Sickle, Alix (2005): The Resource, Structural and Cultural Bases of Protest. Dostopno prek: <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1066&context=csd> (31. 10. 2005).
- Dahl, Robert A. (1971): Poliarhcy: Participation and Opposition. New Haven, London: Yale University Press.

- Dahl, Robert A. (1991): *Transitions to Democracy*. V G. Szoboszlai (ur.): *Democracy and Political Transformation: Theories and East Central European Realities: 9–20*. Budapest: Hungarian Political Science Association.
- Eckstein, Harry (1994): *Lessons for the »Third Wave« from the First: An Essay on Democratization*. Dostopno prek: <http://www.democ.uci.edu/publications/papersseriespre2001/lessons.htm> (31. 10. 2005):
- Fink Hafner, Danica (1992a): *Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Fink Hafner, Danica (1992b): *Political Modernization in Slovenia in the 1980's and at the Early 1990's*. *The Journal of Communist Studies*, VIII (4): 210–26.
- Fink Hafner, Danica (1994): *Antistrankarski sentiment v kontekstu demokratičnega prehoda (Slovenija v primerjavi z drugimi posocialističnimi deželami)*. V N. Toš (ur.): *Slovenski izziv II, Dokumenti SJM 3*: 181–204. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (1998): *Organized Interests in the Policy-making Process in Slovenia*. *Journal of European Public Policy*, V (2): 285–302.
- Fink Hafner, Danica (2001): *Politične stranke*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (2006 – v tisku): *Slovenia: Between Bipolarity and Broad Coalition-Building*. V S. Jungerstam - Mulders (ur.): *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Ashgate.
- Held, David (1989): *Modeli demokracije*. Ljubljana: Krt.
- Howard, Marc Morjé (2003): *Free not to Participate: Why Post-Communist Citizens do not Join Voluntary Organizations*. *Central European Political Science Review*, IV, 12: 56–80.
- Kaase, Max, in dr. (1999): *Zaupanje v vlado*. Ljubljana: Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
- Kaldor, Mary, in Vejvoda, Ivan (ur.) (1999): *Democratization in Central and Eastern Europe*. London in New York: Pinter.
- Klandermans, Bert (1986): *New Social Movements and Resource Mobilization: The European and American Approach*. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, IV (2): 13–37.
- Kluegel, James R., in Mason, David S. (1999): *Political Involvement in Transition. Who Participates in Central and Eastern Europe?* *International Journal of Comparative Sociology*, XL (1): 41–60.
- Kopecky, Petr, in Barnfield, Edward (1999): *Charting the Decline of Civil Society. Explaining the Changing Roles and Conceptions of Civil Society in East and Central Europe*. V J. Grugel (ur.): *Democracy without Borders. Transnationalization and Conditionality in New Democracies*: 76–91. London in New York: Routledge.
- Lewis, Paul (1997): *Political Participation in Post-Communist Democracies*. V D. Potter in dr. (ur.): *Democratization*: 443–465. Cambridge UK, Malden, USA: Polity Press in The Open University.
- Makarovič, Matej (2002): *Politična participacija v desetletju demokratizacije*. V N. Toš in I. Bernik (ur.): *Demokracija v Sloveniji*: 65–87. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Malnar, Brina (2004): *Vrednotenje pomena politike in problem nizkega zaupanja v slovenskem prostoru – kvalitativno – kvantitativna študija*. V N. Toš in I. Bernik (ur.): *Demokracija v Sloveniji*: 131–154. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- McClosky, Herbert (1968): Political Participation. V D. L. Sills (ur.): International Encyclopedia of the Social Sciences, zvezek 12: 252–265. The Macmillan Company in The Free Press.
- Miheljak, Vlado, in Toš, Niko (2002): Pogled nazaj. Tranzicija v Sloveniji med demokratizacijo in suverenizacijo. V N. Toš in I. Bernik (ur.): Demokracija v Sloveniji: 3–40. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Milbrath, Lester W. (1966): Political Participation. How and Why do People Get Involved in Politics? Druga izdaja. Chicago: Rand McNally & Company.
- Mojsiewicz, Czesław (1992) Parlamentarne volitve na Poljskem. Teorija in praksa, XXX (11–12): 1285–1290.
- Paczynska, Agnieszka (2005): Inequality, Political Participation, and Democratic Deepening in Poland. East European Politics and Societies, XIX (4): 573–631.
- Toš, Niko (1999): Razumevanje politike in zaupanje v politike. Teorija in praksa, XXXVI (6): 912–943.
- Ule, Mirjana (1988): Mladina in ideologija. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Ule, Mirjana (1989): Kriza socialistične moderne in novi individualizem. Družboslovne razprave, VI (7): 66–75.
- Verba, Sidney, in dr. (1995): Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Wattenberg, Martin P. (1998): Turnout Decline in the U.S. and other Advanced Industrial Democracies. Dostopno prek: <http://www.democ.uci.edu/publications/papersseriespre2001/maarty.html> (31. 12. 2005).
- Weiner, Myron (1971): Political Participation: Crisis of the Political Process. V L. Binder in dr.: Crises and Sequences in Political Development: 159–204. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- White, Steven (ur.) (1992): Handbook of Reconstruction in Eastern Europe and Soviet Union. London: Longman.

Priloga

Preglednica značilnosti skupin (tipov) anketirancev glede na oblike politične participacije.

	A(nti)- politični	Aktivisti	Opazovalci	Pred- politični	Individu- alisti	Izpolnjevalci dolžnosti
Zanimanje za politiko	-	++		-	++	--
Spremljanje politike	--	++		-	++	-
Pogovori o politiki	-	+	+	-	++	--
Splošnejše politične aktivnosti	-	++	-	-	+	-
Udeležba na volitvah	--	+	+	+	+	++
Aktivnosti prek društev	-	++	--	++	--	--
Intenzivnejše politične aktivnosti		++	--	--		--
Aktivnosti prek strank	--	++	-	-	--	-
Aktivnosti prek sindikato	--	++	+	-	--	--

Značilnosti v preglednici so opisane z znaki, ki nadomeščajo povprečne vrednosti kazalnikov. Plus vedno pomeni višjo stopnjo in minus vedno nižjo stopnjo politične participacije. Prazna celica pomeni povprečno stopnjo politične participacije. Na večja odstopanja od povprečja opozarjajo podvojeni znaki.